

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W KONTEKŚCIE WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU GMIN WIEJSKICH

Joanna Zając

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. W artykule przedstawiono analizę poziomu wielofunkcyjnego rozwoju wybranych gmin wiejskich województwa mazowieckiego ze szczególnym uwzględnieniem pozarolniczej działalności gospodarczej ich mieszkańców. Analiza wyników badań empirycznych opartych na danych z gminnych ewidencji działalności gospodarczej wskazuje na brak rzetelności danych REGON, a tym samym dowodzi konieczności ponownej identyfikacji natężenia pozarolniczej działalności gospodarczej, jej rodzaju według działów PKD, wskaźników przetrwania oraz wskaźnika wyrejestrowań firm wiejskich, korelacji pomiędzy wartościami wymienionych wskaźników a cechami społeczno-gospodarczymi badanych gmin, co również zostało zaprezentowane w niniejszym opracowaniu. Analiza zróżnicowania wielofunkcyjności badanych gmin została dokonana za pomocą hierarchicznej, aglomeracyjnej analizy skupień metodą Warda. Przeprowadzone badania wskazały także na występowanie nietypowych przyczyn rejestracji działalności gospodarczej na terenach wiejskich.

Słowa kluczowe: wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich, pozarolnicza działalność gospodarcza

WSTĘP

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich to proces społeczno-gospodarczy, którego celem ogólnym jest doprowadzenie do poprawy dobrobytu ludności danego terytorium. Jego realizacja wymaga zastosowania strategii wielofunkcyjnego rozwoju, opartej na podwyższaniu poziomu dochodów ludności przez zmianę struktury zawodowo-gospodarczej na terenach wiejskich.

Zmiana struktury zawodowej oznacza pobudzenie procesów prowadzących do redukcji liczby osób znajdujących główne źródło utrzymania w rolnictwie i pozwalających na

znalezienie zatrudnienia dla uwolnionych zasobów siły roboczej w innych działach gospodarki na tym samym terenie [Kaleta 2004]. Dlatego szczególną rolę w strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich odgrywa przedsiębiorczość rozumiana jako pozarolnicza działalność gospodarza. W tym kontekście pozarolnicza działalność gospodarza to aktywność mieszkańców i inwestorów zewnętrznych, która jest głównym czynnikiem powodzenia strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Ma ona zapewnić niezbędne, nowe miejsca pracy i nowe formy działalności poza- lub okołorolniczej zarówno przez tworzenie przedsiębiorstw dużych, wpływających na zwiększenie rynku pracy, jak i mikroprzedsiębiorstw, w których zatrudnienie znajdują wyłącznie ich właściciele. Prowadzi to do zmniejszenia przeludnienia agrarnego oraz bezrobocia strukturalnego i ukrytego w rolnictwie. Jednocześnie powiększenie gospodarstw ma wpływać na wzrost rentowności produkcji rolnej i zapewnienie godziwych dochodów tej części społeczności wiejskiej, która pozostanie związana z produkcją rolniczą. Tak więc w szerszym ujęciu wielofunkcyjność to „pojęcie (...), w którym wiele problemów wsi i rolnictwa musi być traktowanych kompleksowo, łącznie z rozwojem oświaty, infrastruktury, przedsiębiorczości, kapitału społecznego, instytucji społeczeństwa obywatelskiego itd.” [Kłodziński 2004].

Zainteresowanie problematyką przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce wynika z konieczności wprowadzenia i wykorzystania takich narzędzi pobudzania przedsiębiorczości, które zapobiegą powiększaniu się różnicy pomiędzy warunkami życia na wsi i w mieście. Rola rozwoju przedsiębiorczości jest szczególnie istotna w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, jako środek na złagodzenie istniejących różnic ekonomicznych pomiędzy Polską a starymi krajami Unii oraz przy zmianie strategii: z polityki nastawionej na rozwój rolnictwa na politykę wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Warunkiem powodzenia takiej strategii jest pobudzenie aktywności podmiotów gospodarczych. Niezbędne jest do tego m.in. wskazanie przyczyn oraz nieadekwatności danych statystycznych i zjawisk, które je spowodowały w latach 1996–2002, rozpoznanie rzeczywistego stanu przedsiębiorczości na terenach wiejskich w okresie przejściowym, określenie jej faktycznego charakteru i nasilenia, zdefiniowanie czynników, które na to wpłynęły oraz wychwycenie zróżnicowania przedsiębiorczości wiejskiej na tle splotu uwarunkowań lokalnych oraz ich wpływu na zróżnicowanie poziomu wielofunkcyjności polskiej wsi.

METODY I ORGANIZACJA BADAŃ

Próba badawcza wybrana do realizacji celów niniejszej pracy składała się z wybranych celowo 36 (tj. 16%) gmin wiejskich województwa mazowieckiego, w 6 powiatach znajdujących się w granicach 4 podregionów. Empiryczne badania terenowe o charakterze eksplanacyjnym zostały przeprowadzone w latach 2003–2004. Zastosowano dwie techniki badań. Pierwsza z nich to pełna analiza wpisów do ewidencji działalności gospodarczej w latach 1996–2003, wyniki zostały zawarte w oddzielnym kwestionariuszu dla każdej badanej jednostki. Druga to indywidualny wywiad pogłębiony z przedstawicielami władz samorządowych badanych gmin, dotyczący problemów wielofunkcyjnego

rozwoju wsi, szczególnie określenia rzeczywistego stanu oraz możliwości rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej.

W analizie zebranego materiału wykorzystano metody analizy graficznej, która obejmuje m.in. porównanie natężenia i zmian badanego zjawiska w układzie terytorialnym, przez kartograficzną prezentację wyników badań w skali przedziałowej oraz za pomocą kartodiagramu w skali nominalnej, metody matematyczno-statystyczne, w tym współczynnik korelacji liniowej Pearsona oraz liniową regresję jednowymiarową, a także analizę skupień metodą Warda z wykorzystaniem odległości euklidesowej, jako miary podobieństwa służącej do budowy macierzy podobieństwa [Rószkiewicz 2002].

WYNIKI BADAŃ

Rejestracja działalności gospodarczej

Szczegółowa analiza zasad rejestracji działalności gospodarczej przez osoby fizyczne i jednostki mające osobowość prawną [Ustawa z 28 grudnia 1988 r., Ustawa z 19 listopada 1999 r.] analiza danych z rejestrów gminnych [Materiały szkoleniowe dla pracowników urzędów gmin...] i danych REGON potwierdziła, iż statystyczny obraz przedsiębiorczości w Polsce w latach 1996–2003 był znacznie wypaczony, stąd istniejący system prawno-statystyczny nie zapewniał pełnej i aktualnej informacji.

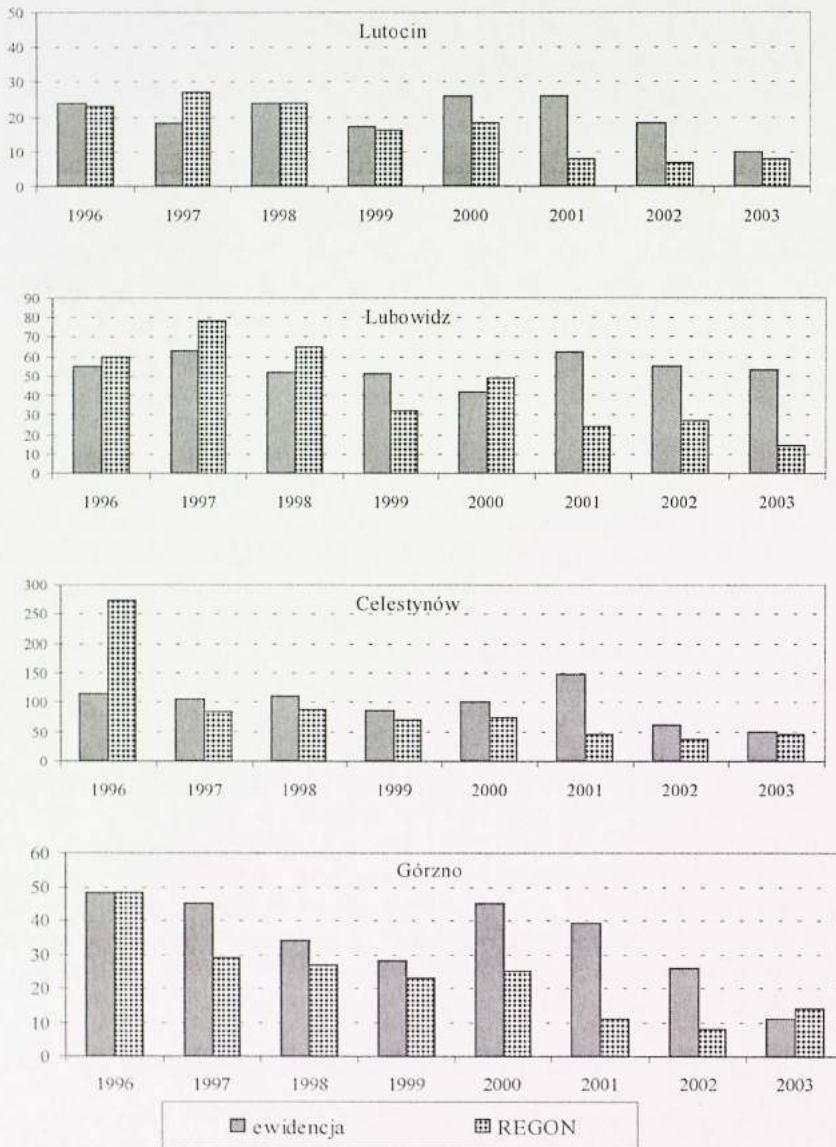
Różnice pomiędzy danymi REGON i danymi z ewidencji działalności gospodarczej poszczególnych gmin są znaczne i tak bardzo odmienne w poszczególnych rejonach, że nie istnieją żadne tendencje ogólne, które pozwoliłyby potraktować dane REGON jako punkt wyjścia analiz szacunkowych. W konsekwencji uniemożliwia to określenie lokalnych przejawów przedsiębiorczości, zmian ich natężenia w czasie i zróżnicowania przestrzennego, tym samym zaś uniemożliwia opracowanie odpowiedniej strategii rozwoju przedsiębiorczości zarówno na szczeblu lokalnym, jak i regionalnym. Zjawisko zniekształcenia danych statystycznych przez brak dyscypliny administracyjnej społeczeństwa, brak współpracy urzędów państwowych oraz zmiany i luki prawne przyczyniły się do sytuacji, w której wszystkie analizy i badania oparte na danych REGON stanowią zaledwie analizę pewnej, nieokreślonej części ogólnej liczby firm.

Wskaźniki nowo rejestrowanej pozarolniczej działalności gospodarczej

W celu zbadania zróżnicowania natężenia nowo powstałej działalności gospodarczej na badanych terenach wiejskich wykorzystano wskaźniki wyliczone na podstawie pierwotnych danych statystycznych uzyskanych z ewidencji działalności gospodarczej w badanych gminach.

Roczny wskaźnik nowo rejestrowanej działalności gospodarczej (RWN) to liczba nowych firm zarejestrowanych w gminie w danym roku w przeliczeniu na 1000 osób w wieku produkcyjnym.

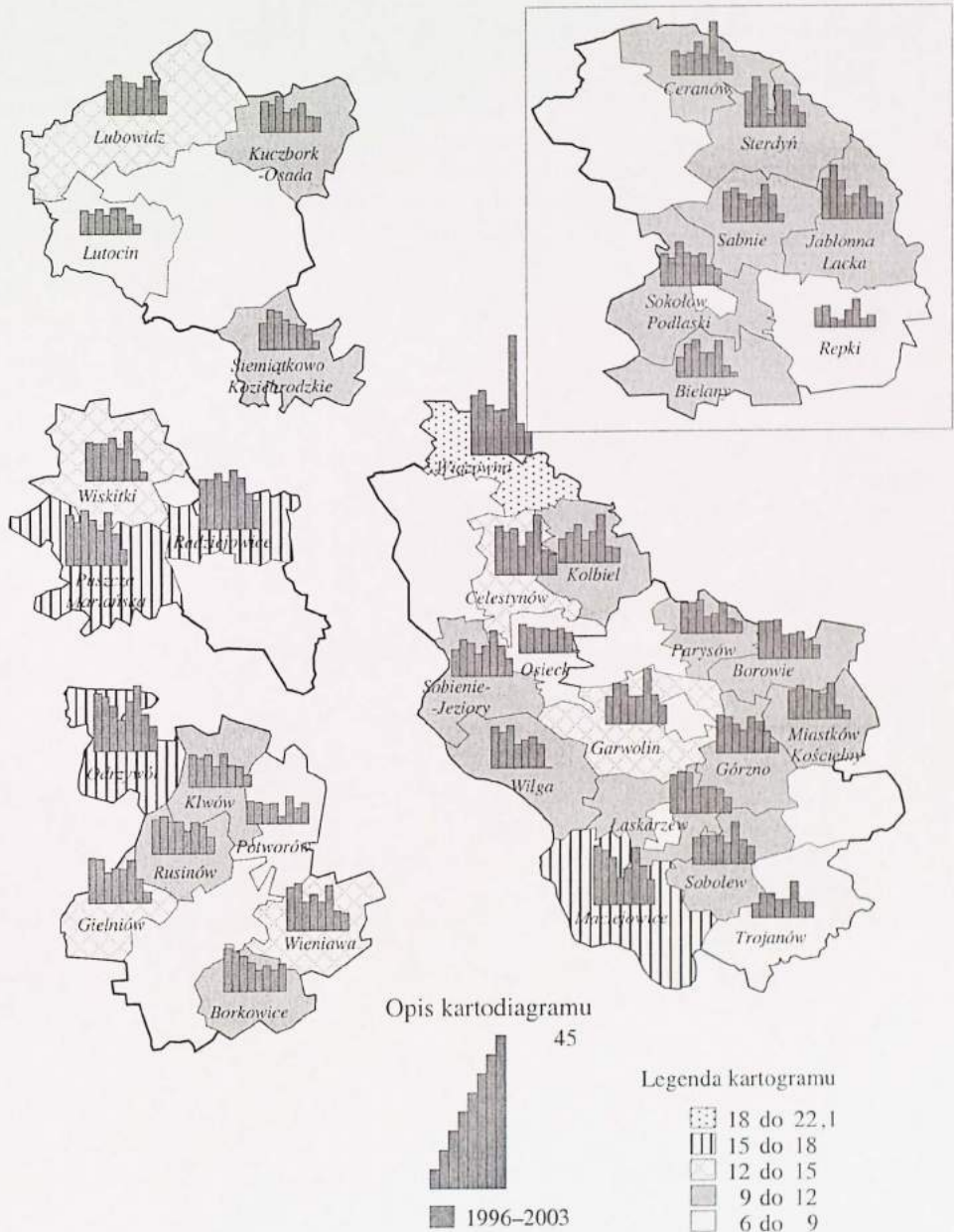
Uśredniony wskaźnik nowo powstałej działalności gospodarczej (UWN) to średnia siedmiu wskaźników rocznych badanego przedziału lat 1996–2002.

Wykres 1. Porównanie liczby firm rejestrowanych przez osoby fizyczne w REGON i w ewidencji działalności gospodarczej w gminach Lutocin, Lubowidz, Celestynów i Górzno w latach 1996–2003

Graph 1. Comparison of numbers of businesses registered by individual entrepreneurs in REGON and in economic activity evidence in rural communes: Lutocin, Lubowidz, Celestynów and Górzno in 1996–2003

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych REGON i badań własnych.
Source: Own calculation based on data from REGON and own survey.

Wykres 2. Zmiany rocznego wskaźnika RWN (kartodiagram) na tle jego uśrednionej wartości UWN (kartogram) w latach 1996-2003

Graph 2. Changes of the yearly RWN index (diagram) on the background of its mean value (map) in 1996-2003

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Own elaboration.

Zakończenie działalności gospodarczej według badań własnych

W trakcie badań terenowych w wybranych jednostkach gminnych zostały również zebrane dane dotyczące liczby firm wyrejestrowanych w tym samym roku, w którym zostały założone, w pierwszym roku po rejestracji oraz dwa lata po rejestracji. Daje to możliwość obliczenia współczynnika wyrejestrowań firm (WW), który określa, jaki odsetek firm założonych w badanym roku zakończył działalność:

a) w roku powstania firmy WW0:

$$WW0 = (Z0/R) \cdot 100\%$$

b) po roku działalności WW1:

$$WW1 = (Z1/R) \cdot 100\%$$

c) po dwóch latach działalności WW2:

$$WW2 = (Z2/R) \cdot 100\%$$

gdzie:

Z0 – liczba firm wyrejestrowanych w roku powstania,

Z1 – liczba firm wyrejestrowanych w pierwszym roku po rejestracji,

Z2 – liczba firm wyrejestrowanych w dwa lata po rejestracji,

R – liczba firm ogółem zarejestrowanych w rozpatrywanym roku.

Współczynnik przetrwania firm (WP) to odsetek firm wciąż zarejestrowanych po dwóch latach od chwili rejestracji:

$$WP = (D/R) \cdot 100\%$$

gdzie:

D – liczba firm powstałych w rozpatrywanym roku nadal zarejestrowanych w ewidencji po dwóch latach od momentu rejestracji,

R – liczba firm ogółem zarejestrowanych w rozpatrywanym roku.

Tabela 1. Współczynniki wyrejestrowań i przetrwania firm powstałych w badanych gminach wiejskich ogółem w latach 1996–2002

Table 1. Coefficients of closing and survival of businesses total established in surveyed rural communes in 1996–2002

Wyszczególnienie	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002*		
	Lf	%	Lf	%	Lf	%	Lf	%	Lf	%	Lf	%	Lf	%	
Powstało	1570	100	1646	100	1611	100	1220	100	1306	100	1916	100	998	100	
Wyrejestrowano	A	233	15	198	12	176	11	156	13	155	12	172	9	88	9
	B	252	16	294	18	274	17	187	15	210	16	185	10	50	5
	C	158	10	215	13	188	12	167	14	98	8	103	5	x	x
	D	927	59	939	57	973	60	710	58	843	64	1456	76	x	x

*stan na 30.10.2003 r.; Lf – liczba firm

A – liczba firm/współczynnik wyrejestrowań w roku powstania WW0,

B – liczba firm/współczynnik wyrejestrowań w 1. roku po założeniu WW1,

C – liczba firm/współczynnik wyrejestrowań w 2. roku po założeniu WW2,

D – liczba firm/współczynnik wyrejestrowań po 2. roku działalności.

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own calculations.

Charakterystyka pozarolniczej działalności gospodarczej w badanych gminach

Analiza zróżnicowania rodzajów pozarolniczej działalności gospodarczej wg działów PKD wskazuje na znaczną przewagę handlu i usług. Działalność produkcyjna występuje na większą (relatywnie) skalę tylko w gminach wiejskich o korzystnym położeniu względem większych miast i szlaków komunikacyjnych.

Weryfikacja uzyskanych danych pozwoliła na zdefiniowanie badanej przedsiębiorczości wiejskiej jako działalności gospodarczej: formalnej (rejestrowanej), realizowanej przez jednostki prywatne, najczęściej mikroprzedsiębiorców, w postaci nowych przedsięwzięć i firm; miejscem jej realizacji jest gospodarka krajowa, głównie gospodarka lokalna w sferze pozarolniczej, niezwiązanej bezpośrednio z rolnictwem. Zastosowanie kryterium miejsca realizacji w znaczeniu sektora działalności określa ją jako ekonomiczną działalność gospodarczą o charakterze indywidualnym.

Firmy rejestrowane w badanych gminach przez osoby fizyczne to w ponad 90% mikroprzedsiębiorstwa zakładane przez samozatrudniających się właścicieli, często wykorzystujących nieformalnie i nieodpłatnie pracę członków rodziny.

Dane z ewidencji i wywiady z władzami gmin umożliwiły zdefiniowanie nietypowych przyczyn rejestracji działalności gospodarczej przez osoby fizyczne w badanych gminach wiejskich. Jest to działalność gospodarcza: fikcyjna, wymuszona, podwykonawcza, przerejestrowywana na członków rodziny, sezonowa, cykliczna, dorywcza, „uśpiona”. Może mieć charakter krótkotrwały. Powtarzana rejestracja zmienia statystyczny obraz pozarolniczej działalności gospodarczej w gminie i może spowodować mylne wrażenie intensywnego rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej i zaawansowania procesu zmiany struktury zawodowej ludności wiejskiej. Identyfikacja nietypowych przyczyn rejestracji firm zmusza do całkiem nowej interpretacji wartości rocznych wskaźników natężenia działalności gospodarczej RWN i konieczność uwzględnienia współczynnika wyrejestrowań firm w roku ich rejestracji WW0, którego wysoka wartość wskazuje na występowanie nietypowych rejestracji i nietypowych przejawów przedsiębiorczości.

Kolejny etap badań wskazuje, iż stosunkowo wysokie wskaźniki korelacji RWN ($r_{(x,y)} = 0,516$), a szczególnie RWN-WU0 ($r_{(x,y)} = 0,555$) względem poziomu pozarolniczych dochodów ludności (określonego przez wskaźnik należnego podatku dochodowego od osób fizycznych) potwierdzają hipotezę, iż poziom dochodów pozarolniczych determinujący chłonność rynków lokalnych jest jednym z głównych czynników wpływających na natężenie pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi. Także analiza regresji potwierdza tę zależność. Wartość współczynnika regresji wynosi $a = 4,226$, co oznacza to, że wzrost sumy należnego podatku dochodowego w badanym okresie o 1 tys. zł na mieszkańca w wieku produkcyjnym powodował wzrost sumy RWN o 4,2 firmy.

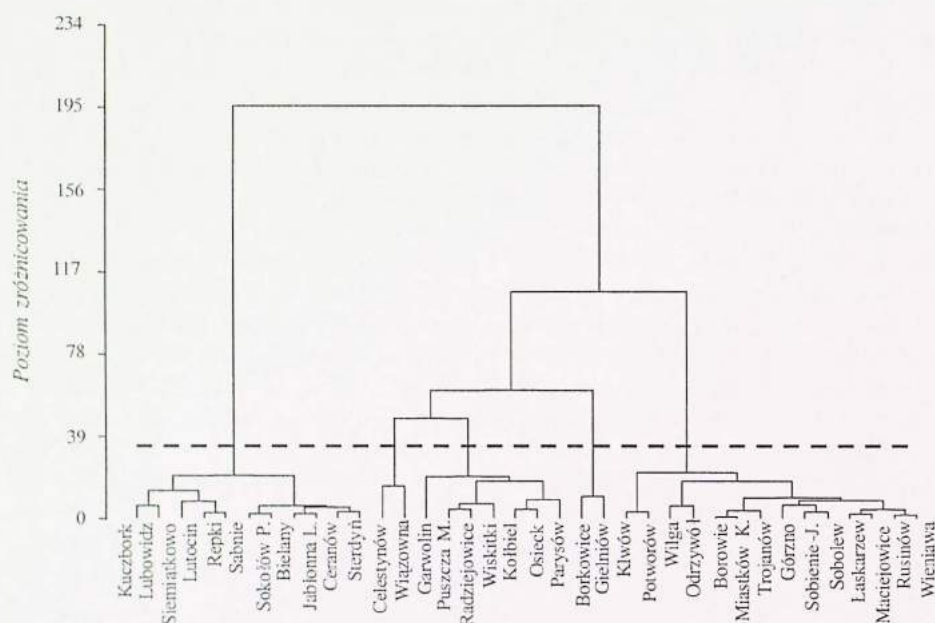
Nie mają natomiast wpływu na natężenie pozarolniczej działalności gospodarczej wydatki inwestycyjne budżetów badanych gmin ($r_{(x,y)} = 0,380$), aktywność zawodowa ($r_{(x,y)} = 0,025$) i stopa bezrobocia ($r_{(x,y)} = 0,034$), czego dowodzi przedstawiony brak korelacji lub korelacja nikła i co podważa hipotezę o ich zależności.

Analiza skupień badanych gmin wiejskich

Hierarchiczna metoda analizy skupień pozwoliła określić stopień podobieństwa gmin wchodzących w skład badanej zbiorowości pod względem zróżnicowania warunków

ekonomiczno-społecznych, a tym samym zróżnicowania poziomu rozwoju wielofunkcyjnego na podstawie analizy 18 cech, których wartość określa zróżnicowanie:

- 1) poziomu dochodów mieszkańców ze źródeł pozarolniczych oraz poziomu dochodów budżetów gmin z udziału w podatkach dochodowych,
- 2) głównych źródeł dochodów,
- 3) poziomu niewykorzystanych zasobów pracy,
- 4) „kapitału wiedzy”, czyli poziomu wykształcenia mieszkańców,
- 5) poziomu rozwoju badanych gmin w aspekcie wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa, przez analizę podobieństwa struktury gospodarstw rolnych według rodzajów prowadzonej działalności gospodarczej i odsetka gospodarstw największych (powyżej 15 ha UR),
- 6) struktury pracujących we własnym gospodarstwie rolnym wg grup obszarowych UR.

Wykres 3. Dendrogram pięciu skupień badanych gmin wiejskich
Graph 3. Dendrogram of five clusters of the analysed communes

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Own elaboration.

W wyniku grupowania metodą Warda otrzymujemy 5 skupień, na poziomie zróżnicowania 34,4 [por. Rosner 2002]. Skupienie 1 obejmuje wszystkie badane gminy powiatu sokołowskiego i żuromińskiego. Są to gminy o najniższym poziomie wielofunkcyjnego rozwoju – są to wręcz rejony silnej monofunkcyjności rolniczej, z tym że cechuje je relatywnie najlepsza struktura gospodarstw rolnych pod względem wielkości. Wyniki

analizy są zgodne z opiniami władz samorządowych na temat funkcji pełnionych przez ich gminy. W wywiadach zostały uwzględnione również uwarunkowania „niemierzalne”, jak np. wymuszony charakter powrotu do rolnictwa czy kumulacja barier w działalności rolniczej.

Skupienie 5 obejmuje większość gmin powiatu garwolińskiego i przysuskiego. Ma cechy najbardziej zbliżone do skupienia 1. Stąd wniosek, że są to także gminy o silnej rolniczej monofunkcyjności, jednak o gorszej strukturze obszarowej gospodarstw rolniczych i niekorzystnej strukturze pracujących wyłącznie we własnym gospodarstwie rolnym, w aspekcie wielkości gospodarstwa. Skupienie 5 obejmuje wszystkie gminy uznane przez ich władze za rolnicze, a niewłączone do skupienia 1. Ponieważ jednak władze gminne uwzględniają w swoich opiniach także dodatkowe uwarunkowania, w grupie tej wyróżniono w wywiadach więcej podgrup: sadownicze, warzywnicze, rolnicze problemowe, rolnicze rozwojowe itp.

Skupienie 4 to dwie gminy powiatu przysuskiego (Borkowice i Gielniów), gminy wysoce problemowe w aspekcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Występuje tu kumulacja najbardziej niekorzystnych uwarunkowań pozarolniczych, jak i trudna sytuacja w rolnictwie. Są to tereny pozostające pod bezpośrednim wpływem procesów restrukturyzacji i prywatyzacji zakładów państwowych w Radomiu i Przysusze, które spowodowały ograniczenie długotrwałego zjawiska dwuzawodowości w sąsiednich gminach wiejskich. Jak wskazuje omawiany tu przypadek, nie spowodowało to ani powrotu do rolnictwa, ani zwiększenia odsetka osób deklarujących prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej na własny rachunek jako głównego źródła utrzymania, co mogłoby zrównoważyć utratę pracy. Wzrosło natomiast bezrobocie i wykorzystanie innych, stałych źródeł utrzymania, takich jak renty i emerytury. Sytuację tę potwierdzają również władze gmin.

Skupienie 2 tworzą dwie gminy powiatu otwockiego (Wiązowna i Celestynów), o najbardziej zaawansowanym poziomie rozwoju wielofunkcyjnego, czyli o najbardziej rozwiniętych na tle badanej zbiorowości funkcjach pozarolniczych. Również zdaniem władz są to gminy, które pełnią obecnie głównie funkcje podmiejskie, a proces odchodzenia od rolnictwa jest w nich bardzo zaawansowany.

Skupienie 3 obejmuje siedem gmin w trzech powiatach. Są to jednostki bliskie modelowi terenów wiejskich zmierzających do rozwoju funkcji pozarolniczych. Ponieważ mają wiele cech wskazujących na występowanie tendencji do odchodzenia od rolnictwa jako jedyne lub głównego źródła utrzymania, panujące tam warunki są najbardziej zbliżone do sytuacji ekonomiczno-społecznej w gminach skupienia 2.

Przeprowadzone badania potwierdzają, iż przedsiębiorstwa mające osobowość prawną są w badanych gminach nieliczne, działają głównie w podwarszawskich gminach Celestynów i Wiązowna oraz w gminie wiejskiej Garwolin. Analiza danych dotyczących największych inwestorów zagranicznych dowiodła, iż w badanych gminach wiejskich nie działa ani jeden podmiot gospodarczy tego typu. Są one zlokalizowane w gminach miejskich badanych powiatów i można założyć, że ze względu na dużą skalę działania wpływają pośrednio na rynki pracy w sąsiednich gminach wiejskich.

Wykres 4. Rozmieszczenie pięciu wyodrębnionych skupień badanych gmin wiejskich
 Graph 4. Location of five clusters of surveyed rural communes defined according to Ward's method

Źródło: Opracowanie własne.
 Source: Own elaboration.

W badanych gminach nie istnieją typowe sieci współpracy pomiędzy różnej wielkości przedsiębiorstwami. W przeszłości istniały jedynie załączki quasi-klastrów produkcji obuwia w gminach Laskarzew i Parysów. Analiza zebranych danych umożliwiła zdefiniowanie modeli pozarolniczej działalności gospodarczej na badanych obszarach wiejskich; są to:

- model rozproszonych form przedsiębiorczości,
- model dominacji średniej przedsiębiorczości nierolniczej,
- model dominacji dużego przedsiębiorstwa nierolniczego,
- model współistnienia małych, średnich i dużych przedsiębiorstw pozarolniczych.

Analiza sytuacji w badanych gminach na podstawie wywiadów z władzami wskazała, iż w chwili obecnej działalność samorządów lokalnych nie wpływa w znaczący sposób na tworzenie kapitału społecznego, który umożliwiłby wykorzystanie zasobów własnych oraz pozyskanie zewnętrznych źródeł finansowania rozwoju. Wykorzystanie przez samorządy lokalne dochodowych i wydatkowych instrumentów wspierania rozwoju przedsiębiorczości jest w praktyce niewielkie, gdyż zasadność ich wprowadzenia weryfikują rzeczywistość gospodarcza i dotychczasowe doświadczenia gmin w tym aspekcie. Jest jednak wiele możliwości realizacji programu wzmocnienia pozarolniczych funkcji gmin przez wspomaganie rozwoju przedsiębiorczości, które mogą wykorzystać władze lokalne.

WNIOSKI

Poziom rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej oraz poziom wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest ogromnie zróżnicowany w przypadku badanych gmin województwa mazowieckiego. Wyniki analiz dowodzą, że w badanej zbiorowości tylko gminy bezpośrednio graniczące z Warszawą lub położone w niedalekiej od niej odległości, ale posiadające bardzo dobre połączenia komunikacyjne, można uznać za tereny wiejskie o zróżnicowanych funkcjach, gdzie rolnictwo nie stanowi już głównego źródła utrzymania, a dochody ludności ze źródeł pozarolniczych są relatywnie bardzo wysokie. Dużą rolę w procesie zmiany struktury zawodowo-gospodarczej na tych terenach odegrała przedsiębiorczość – pozarolnicza działalność gospodarcza, o czym świadczą wysokie wskaźniki natężenia RWN osób fizycznych oraz funkcjonowanie podmiotów gospodarczych mających osobowość prawną. Ze względu na rentę położenia tych gmin załączki sektora prywatnej działalności gospodarczej istniejące tu jeszcze w poprzednim systemie umożliwiły wielofunkcyjny rozwój po zmianie systemu ekonomiczno-społecznego w Polsce.

Druża grupa gmin to jednostki będące w stadium pośrednim – tereny, których sytuacja ekonomiczno-społeczna nie jest tak dobra, jak wspomnianych gmin wielofunkcyjnych, jednak występuje tu wiele zjawisk wskazujących na zaawansowanie procesu odchodzenia od monofunkcyjności. Duże znaczenie ma fakt, iż oprócz gmin o relatywnie wysokiej rente położenia znajduje się w tej grupie także gmina Parysów, co dowodzi, że również na terenach o niezbyt dogodnej lokalizacji przedsiębiorczość mieszkańców może doprowadzić do rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej.

Trzecia grupa badanych gmin wiejskich w województwie mazowieckim, składająca się z dwóch podgrup, to obszary monofunkcyjne, gdzie rolnictwo z różnych powodów wciąż odgrywa główną rolę jako źródło utrzymania mieszkańców.

Pierwsza podgrupa – gminy o utrwalonych w przeszłości tradycjach dwuzawodowości – to zgodnie z wynikami badań tereny dużej kumulacji barier rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości podejmowanej przez mieszkańców. W przypadku znacznej części ludności powrót do rolnictwa spowodowany redukcją zatrudnienia w prywatyzowanych

i restrukturyzowanych zakładach państwowych miał charakter wymuszony. Jest to więc grupa osób, która nie dąży ani do powiększenia i zróżnicowania produkcji rolnej przez wielofunkcyjność rolnictwa, ani nie podejmuje własnej pozarolniczej działalności gospodarczej, która zastąpiłaby utracone źródła dochodów i przyczyniła do dywersyfikacji zawodowej.

Druga podgrupa to gminy wiejskie o charakterze i tradycjach ściśle rolniczych, gdzie przedsiębiorczość jako pozarolnicza działalność gospodarcza najczęściej występuje w formie usług i handlu. Niskie wskaźniki natężenia działalności gospodarczej oraz brak zróżnicowania form przedsiębiorczości w tego typu gminach wynikają zarówno z bardzo niskiej chłonności rynków lokalnych, jak i ze stosunkowo małego zainteresowania źródłami dochodów tego typu.

Natężenie pozarolniczej przedsiębiorczości wynika nie tylko z uwarunkowań ekonomiczno-geograficznych, ale także z subiektywnych, niemierzalnych czynników, takich jak: postawy przedsiębiorcze społeczności lokalnej lub ich brak, postrzeganie możliwości prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej w najbliższym otoczeniu, tradycje dwuzawodowości i wynikające z niej postawy roszczeniowe wobec państwa – gwaranta miejsc pracy lub źródła zasiłku, nastawienia do podejmowania ryzyka ekonomicznego, umiejętności prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej w nowych warunkach gospodarki wolnorynkowej itp. Efektem splotu mierzalnych uwarunkowań ekonomiczno-geograficznych oraz wymienionych czynników niemierzalnych jest występowanie omówionej poniżej przedsiębiorczości „nietykowej”. Jest to zjawisko występujące we wszystkich badanych gminach, niezależnie od ich zaawansowania w procesie wielofunkcyjnego rozwoju. Niemniej jednak pojawia się pewna prawidłowość w zebranych danych i informacjach: im trudniejsza jest sytuacja ekonomiczno-społeczna, tym większe jest natężenie działalności gospodarczej rejestrowanej przez osoby fizyczne z przyczyn nietykowych, wyrażone jako współczynnik wyrejestracji. Dlatego można to zjawisko traktować także jako swoisty wskaźnik kumulacji problemów ekonomicznych na terenach wiejskich. Natężenie tego zjawiska wyraża odsetek firm wyrejestrowanych w tym samym roku, w którym powstały (WW0).

Wykorzystanie możliwości, jakie dawało zarejestrowanie i wyrejestrowanie firmy w badanym okresie, nie kolidowało z prawem i stanowiło niewątpliwie przejaw pozatekonicznej przedsiębiorczości mieszkańców wsi. Niestety, w większości przypadków nie prowadziło ono do stałego zwiększenia liczby rzeczywiście działających firm wiejskich, a tym samym nie wpływało na zróżnicowanie struktury zawodowo-gospodarczej, na znaczące podniesienie poziomu dochodów ze źródeł pozarolniczych, na powiększenie oferty dóbr i usług na rynkach wiejskich, na wyrównanie poziomu życia na wsi ze standardami miejskimi. Było jedynie formą doraźnego rozwiązania problemów bytowych. Wynika stąd wniosek, że pozarolnicza działalność gospodarcza rejestrowana z przyczyn nietykowych wpłynęła na statystyczne zawyżenie natężenia przedsiębiorczości na terenach wiejskich, natomiast ze względu na swój charakter nie może być uznana ani za przejaw, ani za instrument wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich.

Należy wziąć pod uwagę, że uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej w Polsce doby transformacji ustrojowej są trudne, nietykowe i zmienne. Wpływ na rozwój przedsiębiorczości wiejskiej mają nie tylko uwarunkowania bieżące, ale również spadek po poprzednim systemie w postaci barier mentalnościowych, postaw bierności i wycze-

kiwania pomocy ze strony państwa, których silna kumulacja występuje w niektórych rejonach województwa mazowieckiego – są to właśnie te tereny, gdzie rolą władz wszystkich szczebli jest pomoc w rozwoju przedsiębiorczości zewnętrznej, która nie tylko umożliwi rozwiązanie ekonomiczno-społecznych problemów mających swe źródło w dwuzawodowości, ale stanie się też modelem aktywności zawodowej dla mieszkańców.

Pomimo wielu barier, utrudnień i nieprzystosowania części społeczeństwa do warunków wolnego rynku, obserwujemy wiele przykładów pozarolniczej działalności gospodarczej w badanych gminach wiejskich województwa mazowieckiego w latach 1996–2003.

Ostatecznym wnioskiem jest to, iż rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej, z uwzględnieniem uwarunkowań lokalnych oraz z poszanowaniem i wykorzystaniem bogactwa krajobrazu wiejskiego, tradycji, kultury, pracowitości i przedsiębiorczości mieszkańców wsi, stanowi drogę do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, ale wymaga szybkiego i efektywnego wsparcia na szczeblu rządowym i lokalnym oraz inicjatyw społeczności wiejskich, przy wykorzystaniu środków unijnych i krajowych.

PIŚMIENNICTWO

- Kaleta A., 2004: Dywersyfikacja źródeł dochodów jako wyzwanie dla polityki obszarów wiejskich Europy. „Wieś i Rolnictwo” nr 2 (123).
- Kłodziński M., 2004: Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi po integracji z UE. „Wieś i Rolnictwo” nr 2 (123), 2004.
- Rószkiewicz M., 2002: Metody ilościowe w badaniach marketingowych. PWN, Warszawa.
- Ustawa z 28 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej. DzU z 1988 r. Nr 4, poz. 324.
- Ustawa z 19 listopada 1999 r. prawo działalności gospodarczej. DzU z 1999 r. Nr 101, poz. 1178.
- Materiały szkoleniowe dla pracowników urzędów gmin. Lokalne okienka przedsiębiorczości. Opracowane przez Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, GUS i Ministerstwo Finansów, Warszawa 2003.

NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF RURAL COMMUNES

Abstract. The paper shows differences between the real condition of registered non-agricultural economic activity in surveyed rural communes and REGON data in 1996–2003. Data from the commune registers were a basis for defining the volume of registered non-agricultural economic activity, its characteristics, forms and unusual aspects observed during transition in Poland, as well as indices of liquidation and survival of businesses in 1996–2002. Thanks to specifying types of communes according to their similarity in respect of location and social and economic conditions, especially agriculture, it was possible to show connections between those features and volume and the kind of economic activity there. Results of the above analysis were used to define how advanced the process of multifunctional development is.

Key words: non-agricultural economic activity, entrepreneurship, multifunctional development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 05.12.2005